

ПОГЛЕДИ И СТАВОВИ КПЈ ИЗ 1935. ГОДИНЕ О ЦРНОГОРСКОМ НАЦИОНАЛНОМ ПОКРЕТУ

У 1935. години наступио је крупан заокрет у националној политици КПЈ и у њеном односу према националним покретима угњетених народа. Та је година била значајна и за конципирање и конкретизацију политике КПЈ о црногорском националном питању. О томе сам писао у више својих радова. Међутим, данас се располаже са више изворне грађе која се односи на погледе и ставове КПЈ из средине тридесетих година о црногорском националном покрету. То пружа могућност да се ово питање, у том периоду са пуно идејно-политичких противрјечја, цјеловитије и дубље расвјетљава.

I

Четврта земаљска конференција КПЈ (24. и 25. децембра 1934. у Љубљани) одржана је у вријеме слабљења монархистичке диктатуре и све успјешније обнове револуционарног радничког покрета и његове авангарде. Конференција је сазвана са циљем да се анализирају стање и политика КПЈ у вријеме диктатуре (од њеног IV конгреса) и да се подстакне и заокружи процес њене организационе обнове. На конференцији је учествовало 8 делегата. Партијску организацију Црне Горе, која је средином 1934. године бројала око 20% укупног броја чланова КПЈ¹, представљао је „Рибаревић“ (Ристо Лекић). У раду Конференције су учествовали чланови ЦК КПЈ Благоје Паровић, Камило Хорватин и Карло Худомал.

Конференција је оцијенила да је дјелатност КПЈ у селачким масама и у националнореволуционарним покретима незадовољавајућа, и указивала да „*сви комунисти треба да буду свеје-*

¹ Извјештај о организационом стању КПЈ, Архив ЦК СКЈ, ф. КИ 1935/64.

сни тога да од резултата борбе за сељачке масе, од тога да ми ће комунисти знати да осигурају пролетаријату основне масе сељаштва и угњетених народа, као савезнике, и руководећу улогу у том савезу, да ће од тога зависити и судбина предстојеће револуције“.² Из докумената Конференције се види да је она у рјешавању националног питања и даље стајала на принципу права народа на самоопредјељење до отцјепљења, али за разлику од ставова IV конгреса КПЈ захјтев за отцјепљење није изричито постављен (корак напријед у конципирању националне политике).

На основу сугестије Коминтерне да се у организационој структури КПЈ изрази „национални моменат“, Конференција је донијела одлуку да се створе комунистичке партије Хрватске и Словеније, а „у најближој будућности и Македоније“³. У дискусији о том питању „Рибаревић“ је — према записнику Конференције⁴ — дао предлог да се размотри и питање стварања КП Црне Горе. Тај предлог није прихваћен, а одбијен је и захтјев српског делегата да се формира КП Србије⁵. У својој дискусији „Рибаревић“ је рекао и ово: „У Црној Гори, нарочито међу старијим друговима, има још увијек опортунистичких скрегања с партијске линије у националном питању. Има другова, који бранећ успомену Јована Томашевића, говоре да је тзв. уједињење Црне Горе са Србијом 1918. г. било прогресивно. Такво улешавање фактичне окупације Црне Горе са стране чак неких комуниста треба потпуно разбити“. Са овим мишљењем сложио се и предсједавајући „Мирковић“ који је, позивајући се на дискусију „Рибаревића“, рекао: „’Уједињење’ није никада могло имати ’прогресивни’ значај. Позивање на друга Јована Томашевића ту ништа не помаже. Он је у националном питању гријешо као и читава Партија у том периоду“.

Из ових ставова се види да је млада генерација комуниста⁶, која је тада избијала на чело црногорског комунистичког покрета, била усвојила ставове и погледе КПЈ о „Версајској Југославији“ као вјештачкој творевини, као и оне о „окупацији“ неспрских нација. Види се, такође, да је вођство КПЈ и на IV земаљској

² Резолуција IV земаљске конференције КПЈ, *Историјски архив КПЈ*, т. II, Београд 1950, 247—255.

³ *Историја СКЈ*, Београд 1985, 126.

⁴ Архив ЦК СКЈ, ф. КИ, 1934/276-1.

⁵ О ова два питања се није одлучивало на Конференцији, већ је став о томе накнадно заузео новоизабрани Централни комитет.

⁶ У генерацији младих интелектуалци су били: Никола и Ристо Лекић, Блажо Јовановић, Радован Вукановић, Саво Брковић, Чајо Шћепановић, Милош Ђетковић, Вељко Зековић, Стефан Митровић, Светозар Вукмановић, Милорад Вуковић и др. У генерацији младих радника су били: Марко Радовић, Иван Ускоковић, Алекса Ђуфка, Периша Вујошевић, Андро Ломпар, Илија Мартиновић, Мато Перовић и др. У генерацији младих сељака-комуниста истицали су се: Сава и Јован Брђо Ковачевић, Јанко Лопичић, Милан Куч.

конференцији још увијек инсистирало на „непрогресивности“ уједињења југословенских народа 1918. године.

Запажања „Рибаревића“ о разликама у гледању на национално питање између „старе“⁷ и „младе“ генерације црногорских комуниста нијесу одударала од чињеничног стања. Јер, оснивачи комунистичког покрета у Црној Гори 1918. г. били су најватренији поборници уједињења са Србијом и другим југословенским народима. Природно је, они су били чврсто везани за то своје дјело и нијесу интимно могли да прихвате став да „уједињење није никада могло имати прогресиван значај“ (трвења међу овим генерацијама било је и у питању извођења акција: млади су били за чешће акције, и то првенствено за легалне иступе).

Паровић је одржао појединачан разговор са сваким делегатом на Конференцији и о томе је 15. јануара 1935. поднио писмени извјештај Централном комитету.⁸ У извјештају се каже да „из разговора са делегатом ЦГ виде се одличне могућности рада на селу и особито по национално револуционарној линији“. Потом се наводи да „Рибаревић“ сматра из основа погрешним оријентацију на главаре племена, са незнатним (2—3 у целој покрајини) изузецима. Јер су ти главари режимски људи“.

Оптимизам „Рибаревића“, односно новог Покрајинског комитета,⁹ у погледу дјелатности комуниста у националном покрету могао је да буде само охрабрен и подстакнут пажњом коју је IV земаљска конференција поклонила националном питању. Међутим, из расположиве изворне документације се види да Покрајински комитет првих мјесеци 1935. године није предузимао неке значајније кораке (мјере) за јачање црногорског националног покрета. На то су, по свему судећи, могла утицати два главна разлога: 1) из већ цитираног Паровићевог извјештаја ЦК-у се види да се он договорио са „Рибаревићем“ да ће „они (ЦК КПЈ — М. С.) послати опширан материјал о економском и политичком положају, на основу кога ће требати да се напише једна брошура (од стране ЦК — М. С.) специјално за њихове прилике“; 2) Покрајински комитет је био ангажован на организовању општецрногорских фебруарских демонстрација (1935. г.) поводом убиства црногорског студента Мирка Срзентића у Београду, а секретар ПК-а Никола Лекић је као учесник тих демонстрација у Цетињу ухапшен и једно вријеме је био у затвору. Дакле, Покрајински комитет је чекао најављена детаљнија упутства ЦК КПЈ о раду по „национално-револуционарној линији“.

⁷ Од старије генерације међу тадашњим партијским активистима су били: Адолф Мук, Божо Љумовић, Косто Ђуфка, Бошко Радановић, Ниша Милановић, Боцо Лазовић, Милан Радан, Јаков Остојић, Блажо Раичевић и др.

⁸ Архив ЦК СКЈ, ф. КИ, 1935/16.

⁹ Ристо Лекић је био веома интиман друг са секретаром ПК Николом Лекићем.

II

Средином 30-тих година фашистичке државе све отвореније и агресивније иступају на свјетској сцени, отпочињући агресију и ратна дејства у Кини, Африци (Етиопија) и Европи (Сарска и Рајнска област и грађански рат у Шпанији). Њемачка и Јапан су потписали пакт Антикоминтерна. Фашистичке силе су припремале нови свјетски рат, а фашистичко мрачњаштво је запрјетило свим прогресивним снагама свијета — првенствено радничкој класи. Полазећи од промјена које су настале у свијету, Коминтерна је извршила крупан заокрет у политици међународног комунистичког покрета. На њеном Седмом конгресу (25. јула до 21. августа 1935. године у Москви) инаугурисана је политика антифашистичког народног фронта, која је требала да у свјетским размјерама окупи све прогресивне и демократске снаге у борбу против фашизма и рата.

ЦК КПЈ је крајем марта 1935. извршио корекције у Резолуцији IV земаљске конференције, на основу критичких примједби које је дало руководство Коминтерне на документе Конференције. Корекције су извршене на линији јачег истицања антифашистичке линије борбе и ослобађања од секташтва према социјалдемократији и опозиционим грађанским странкама.¹⁰ С тим у вези, указивала се хитна потреба да се, у оквиру припрема Седмог конгреса Коминтерне, размотри политичка платформа КПЈ. У том циљу је сазвана пленарна сједница ЦК КПЈ (9—10. јуна 1935. у Сплиту, тзв. Сплитски пленум).

Благоје Паровић (Шмит), члан Политбироа, који је учествовао у расправи о документима Четврте земаљске конференције у руководству Коминтерне, поднио је на Сплитском пленуму реферат *О фронту народне слободе*. У реферату је образложена и конкретизована антифашистичка платформа борбе, и наглашен је захтјев и став да је стварање јединственог антифашистичког фронта народних снага главни задатак који стоји пред КПЈ. У дијелу реферата који се односио на националне покрете Паровић (Шмит) је истакао: „У почетку, па чак и на Четвртој партијској конференцији ми смо „уско до нихилизма“ (Георги Димитров) поставили задаће, форме и методе рада тог покрета. Наши другови су га у почетку схватили као стварање паралелних комунистичких организација... па се још ни до данас нису отресли тога. Гонили смо се за стварање, уских секташких груписа и организација“. Извлачећи из прошлости поуке и поруке за предстојећи рад у националним покретима, Паровић је наглашавао да је „требало подизати покрет, који се изражава у борбама маса за националне слободе и сељачке захтјеве а не у неким завјереничким (против Мачека и Корощца) групама“.¹¹

¹⁰ *Историја СКЈ*, Београд 1985, 132.

¹¹ Записник Сплитског пленума ЦК КПЈ, Архив ЦК СКЈ, ф. Ки, МФ 1935/316-1.

У дискусији о националним покретима учествовао је и представник партијске организације Црне Горе „Прибојски“ (Саво Брковић). Према записнику Пленума, он је рекао: „За стварање нац(ионално) рев(олуционарног) покрета нема услова у ЦГ. У Црној Гори... само постоји прол(етерски) ослоб(одилачки) покрет, а нема услова за буржоаски нац(ионално) рев(олуционарни) покрет“. Видјевши да овакав став има сличности са у Партији превазиђеним становиштем о вођењу „чисте класне борбе“, а упознат са ставом „Рибаревића“ на Четвртој земаљској конференцији који се битно разликовао од гледишта које је изнио „Прибојски“ — политички секретар ЦК КПЈ Милан Горкић (Sommer) је у својој дискусији критиковао став „Прибојског“ да у Црној Гори нема услова да се ради „преко националних организација“. Послије Горкића поново је узео ријеч „Прибојски“ и рекао: „Покушало се да се ради с образовањем нац(ионално) рев(олуционарних) група. Покушало се најприје с одметницима и из тал(ијанског) логора (мисли се на логор у Гајети — М. С.). Али ту је било врло мало сељака. Зар има смисла с људима који хоће с нама стварати нац(ионално) рев(олуционарне) групе?“ Било је очигледно да „Прибојски“ у том моменту није схватио да се више не ради о стварању „национално-револуционарних група“ из периода 1931. године, већ о формирању масовних националних покрета на челу са комунистима. Његова дискусија је одударала од ширине политичке платформе Сплитског пленума, односно била је израз секташког погледа. Стога је Паровић у завршној ријечи о свом реферату, поред осталог, рекао: „У Црној Гори услови су друкчији него у Хрватској или у Македонији или у Словенији. Ми о томе водимо рачуна, али и тамо има услова за национално-револуционарни покрет. Не курс на главаре и пензионере који су заиста компромитовани, него на сељаке који трпе и осјећају национално угњетавање. Не стварање секташких организација и групица, нити бјежање у шуму, него борба против националног угњетавања, заповставања, итд. Око тога окупити и наше и оне који нису за совјетску Црну Гору. Данас нису услови за одметничку акцију, за бјежање у шуму. То је традиционални облик борбе у Црној Гори али га данас не треба употребљавати, него у револуционарној ситуацији“. Овим закључком су, у ствари, била одбачена гледишта „Прибојског“, и назначен је курс појачаног ангажовања комуниста у црногорском националном покрету.

Логично је, закључци и ставови Сплитског пленума су брзо преношени на покрајинска партијска руководства. То је учињено и у Црној Гори. Будући да је њен представник на Пленуму исказао гледиште које је одударало од ставова ЦК-а, Покрајински комитет се о томе требао изјаснити. У писму ПК-а Централном комитету од 2. јула 1935. о томе се каже: „4. Морамо кориговати и став Прибојског по националном питању, јер смо мишљења, а то је дошло до изражаја на нашем пленуму, да код

нас има услова и да се може нешто учинити по питању црн(огорског) нац(ионалног) рев(олуционарног) покрета, нарочито сада кад се ствар тако широко поставља. Зато смо и отпочети нешто у том правцу... На овом подручју имамо тешкоћа јер почињемо изнова, будући да је бивши покрет зеленашки цркао. Зато је један дио маса нама пришао, а сад би се радило да ми преко нац(ионалног) рев(олуционарног) покрета обухватимо и онај дио маса које не можемо придобити нашом комунистичком идеологијом.¹² Из овог извјештаја се види да је Покрајински комитет, без икаквих резерви, прихватио и подржао ставове ЦК о националном револуционарном покрету. То је био предуслов да се крене у акцију за стварање националног покрета.

По завршетку Сплитског пленума, Централни комитет је својим писмом бр. 7 од 4. јула 1935. ставио у задатак ПК-у да се изради „један пројекат о организацији и раду по линији национал-револуционарног покрета у Црној Гори“.¹³ При томе је имао у виду своје писмо „Горанину“ (Никола Лекић) од 22. маја 1935, непосредно прије одржавања Сплитског пленума, у којему су у 15 тачака дата „мишљења и упутства како треба организовати национално револуционарни покрет у Црној Гори“.¹⁴

У писму ЦК од 22. маја је наглашено да се основни став КПЈ о праву народа на самоопредјељење до отцјепљења не мијења, али да „*право на самоопредјељење од отцјепљења не значи обавезно отцјепљење*“ — и то је био велики заокрет у њеној политици рјешавања националног питања у Југославији. У писму је изражен и став да у борбу црногорског народа против националног угњетавања треба укључити најактуелнија политичка, економска и друштвена питања за која је заинтересован. У погледу карактеристика националног покрета истакнуто је да то „није комунистички покрет“, да то није „нека партија, паралелна са КПЈ него је национално револуционарни покрет“; да он „треба да буде *савезник* радничке класе за револуцију“; да национални покрет „треба да буде, уз радничку класу, главни носилац тога антифашистичког народног фронта“. Што се тиче организације националног покрета, требало је тежити да то „буде потпуно самосталан покрет, са својим самосталним руководством“, а да комунисти „треба да буду мозак и мотор тога покрета“. У писму је речено и то да се не треба ослањати на традицију зеленаша „јер су били монархисти“.

У другој половини 1935. године Покрајински комитет је сачинио материјал *О националном ослободилачком покрету у Цр-*

¹² Писмо ПК ЦК-у од 2. 7. 1935, Архив ЦК СКЈ, ф. Ки, МФ 236/844, сн. 863.

¹³ Архив ЦК СКЈ, ф. Ки, МФ 236/844 (934).

¹⁴ Архив ЦК СКЈ, ф. Ки, 1935/278. (Писмо је, у ствари, било у вези са обећањем ЦК-а датим „Рибаревићу“ на Четвртој земаљској конференцији.)

ној Гори.¹⁵ Овај материјал је, у основи, интерпретација писма ЦК КПЈ од 22. маја,¹⁶ а био је намијењен као платформа за дискусију покрајинског руководства. У уводном дијелу материјала се каже: „Влада мишљење да је код њих (комуниста у Црној Гори — М. С.) један национални покрет непотребан пошто комунистичка странка има и онако јак утицај на масе“. Потом се каже: да „ово погрешно држање могло би довести до тога да вођство борбе за национално ослобођење Црне Горе опет дође у руке национал-реформиста, или да се покрет искористи од стране империјалиста за њихове мрачне циљеве“.

Основна недоумица међу црногорским партијским активистима била је око питања: Како организовати национални покрет? У поменутом писму Централног комитета (од 22. маја) је стајало: „8... Ми у Хрватској национално — револуционарни покрет стварамо сада у облику *лијевог крила у радићевским организацијама*. Ви треба тамо, на мјесту, *потпуно тријезно и без сваког претјеривања нашега и омаловажавања федералистичког утицаја*, да оцијените и сами да ријешите, је ли боље да ми тај покрет и у Црној Гори стварамо у облику таквог *лијевог крила у федералистичким организацијама*, или да га стварамо самостално, *изван федералистичког покрета*“. Међутим, у материјалу Покрајинског комитета *О националном ослободилачком покрету у Црној Гори* ова сложена политичка дилема није разријешена, већ је само речено да „треба одлучити да ли је у Црној Гори умесан национално револуционарни покрет у форми једног *лијевог опозиционог покрета унутар федералистичке организације*“ (странке — М. С.), или „пак организовати самосталан покрет“. Разрјешењу ове дилеме допринијела је сама стварност тадашњег политичког живота у Црној Гори.

Парламентарни избори 5. маја 1935. показали су немоћ владајућих снага монархистичке диктатуре и снажан успон снага Удружене опозиције. У љето исте године, од грађанских опозиционих снага највише су активности у Црној Гори испољиле Земљорадничка и Демократска странка — обје унионистичког („бјелашког“) смјера. На масовним опозиционим зборовима у Никшићу, Вирпазару, Бару и Жабљаку (август 1935) — којима су комунисти својим учешћем давали народнофронтовски карактер — исказана је одлучност у борби за демократизацију Југославије и за побољшање економских и социјалних прилика становништва Црне Горе. Имајући у виду да унионистичке опозиционе грађанске снаге имају коријена у народу, а полазећи од већ остварене акционе сарадње са њима — Покрајински комитет КПЈ

¹⁵ АИИТ, 8932/IV₂-2/35.

¹⁶ Када сам писао рад *Идејна исходишта и основни смјерови политичке борбе КПЈ за рјешавање црногорског националног питања 1919—1945* (Историјски записи 1979/2) није ми било познато ово писмо Централног комитета.

није могао без њих да крене у подухват стварања јединственог фронта опозиционих снага у Црној Гори.

Црногорска федералистичка странка је каснила са обновом својих страначких организација, и није самостално изашла на петوماјске парламентарне изборе. Њено вођство је одбило да учествује на великом августовском збору Удружене опозиције у Никшићу, са мотивацијом да га организују „ујединитељи“. Исту непомирљивост испољили су и на конференцији представника комуниста, земљорадника, федералиста и демократа, која је одржана на иницијативу ПК-а КПЈ почетком октобра 1935. у Подгорици са циљем стварања јединственог опозиционог фронта — Фронта народне слободе. Федералисти су, потом, одбили да сарађују и у организовању опозиционог збора на Цетињу јер су у томе учествовали демократи (заједно са комунистима).¹⁷ Дакле, зеленашко-бјелашки сукоб је био још увијек веома актуелан!

Полазећи од ставова Сплитског пленума о стварању антифашистичког народног фронта и о разбијању дотадашњег обруча илегалности у дјелатности КПЈ, а имајући у виду и реално цијенећи црногорску политичку стварност — Покрајински комитет је тражио оно организационо рјешење за изградњу националног покрета које би највише одговарало стварном политичком стању у Црној Гори. Објективно постојећи политички услови су указивали да стварање „самосталног покрета са својим самосталним руководством“ не би било погодно. У том случају изван националног покрета би остале бројне опозиционе снаге унионистичког смјера, па покрет не би могао бити масован. Друга алтернатива, сугерисана од стране ЦК КПЈ, да се национални покрет изграђује „у облику лијевог крила у федералистичким организацијама“ такође не би дала оптималне резултате. Јер, тадашња снага КПЈ у Црној Гори, и перспектива њеног развоја, била је таква да је она могла око свог програма успјешно окупити много шире масе од оних које би чинило „лијево крило“ Федералистичке странке. Све је то указивало да је за Црну Гору најпогодније рјешење да се под вођством комуниста ствара револуционарно-демократски покрет, који би окупљао све снаге које желе социјални прогрес и равноправност Црне Горе у Југославији. Такво схватање и став су изражени у извјештају Покрајинског комитета ЦК-у од 2. новембра 1935, у којем се каже „да се под барјак националног ослобођења не уврштавају само зеленаши они који су се у националној револуцији 1918. борили за самосталну Црну Гору — него и бјелашки (они који су се борили за уједињење) који великим дијелом нијесу корумпирани“.¹⁸ Дакле, Покрајински комитет је заузео курс на окупљање

¹⁷ Радоје Пајовић, *Активност Народног фронта у Црној Гори 1935—1936*, Историјски записи, 1959/3—4, 133, 136. и 137.

¹⁸ Димитрије Димо Вујовић, *Један извјештај ПК КПЈ за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију из 1935. године*, Историјски записи, Титоград, 1959/1.

свих прогресивних снага нације око авангарде радничке класе. То је била политички реална, зрела и еластична солуција, која је извирала из домаће политичке стварности и потреба. Зрелост и еластичност политичке линије КПЈ огледала се у њеној способности да се акционо повезује са свим прогресивним и демократским снагама црногорског друштва — првенствено вођењем борбе за непосредне и конкретне социјалне и националне интересе радних маса. У том повезивању предност је давана¹⁹ акционом јединству „одоздо“ (са присталицама свих опозиционих грађанских странака), не занемарујући ни постизање јединства „одозго“ (са вођствима опозиционих грађанских странака) кад год су за то постојали услови. На том стратегијском курсу комунисти Црне Горе су истрајавали у наредним годинама, дограђујући га и обогаћујући новим политичким иницијативама. Заједно и упоредо са јачањем политичке моћи КПЈ, све су се више ширили у масама њени погледи и ставови о црногорској нацији и о црногорском националном питању у Југославији.

Милија Станишић

¹⁹ О том питању је дискутовао на V земаљској конференцији КПЈ Никола Лекић (*Пета земаљска конференција КПЈ*, Издавачки центар „Комунист“, Београд 1980, 201).